

ВЕСНА ТРИЈИЋ

„ЈЕРЕТИЧКА АФЕРА” БРАНКА ЋОПИЋА

САЖЕТАК: У раду је предочен и анализиран примарни контекст рецепције „Јеретичке приче” Бранка Ћопића, од августа до новембра 1950. године. Размотрени су сви чланци који су јој били посвећени у ондашњој дневнополитичкој штампи и књижевним часописима, као и све кратке приче које је Ћопић у своју одбрану написао. У обзир су узета и сведочанства релевантних сведока догађаја. Показано је да је комунистички режим „Јеретичку причу” и њеног аутора искористио како би посредно обележио границе слободе уметничког изражавања и утицао на поетику сатиричне књижевности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Бранко Ћопић, „Јеретичка прича”, социјалистички реализам, сатирична проза, књижевна критика, цензура

1.

Сатирички жанр се у српској књижевности након Другог светског рата развијао у идеолошки веома неповољним условима. Прелиставањем ондашње југословенске штампе, стиче се утисак да су, поред револуционарног патоса и реторике, иронија, инвектива и сарказам били, у ствари, најчешћа средства изражавања. Примењивали су их писци – многим од њих књижевна историја имена није упамтила – као и политички радници, у свим областима друштвеног ангажовања. Тек када се узме у обзир природа културноисторијске стварности у којој је такав дискурс био легитиман, постаје јаснија и функција сатире као литерарног модуса: она је била привилеговано оружје Комунистичке партије, резервисана за борбу против њених идеолошких непријатеља и за агитацију

којом је, у условима „црвеног терора”, додатно контролисано јавно мњење и гушена слобода мишљења.

Бранко Ћопић је, у таквим околностима, био вредан и свестрано ангажован културно-политички радник: носилац Партизанске споменице и један од најпопуларнијих песника и приповедача, био је и међу посланицима Босне и Херцеговине у Већу народа Народне скупштине Југославије; само током 1949, гостовао је на 22 књижевне вечери широм земље.¹ Писао је много, често и преко колена, настојећи да, у складу са соцреалистичким поимањем друштвене улоге литературе, испуњава комесарске задатке на „инжењерингу душа”, служећи се књижевношћу као оружјем у класној и идеолошкој борби. Тако су настале бројне дидактичко-пропагандне приче, расуте по ондашњој штампи, у којима је Ћопић извргавао руглу културни модел старе Југославије, њено монархистичко уређење и хришћанску религиозност. Многе од тих прича данас су заборављене, јер као уметнички безначајне ни за Ћопићевог живота нису биле прештамповане, али јесу допринеле да њихов писац стекне статус „једног од камена темељаца књижевности народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције”²; Комитет за културу и умјетност, као и Влада ФНРЈ, награђивали су Ћопића узастопно од 1947. до 1949. године.

Објављивање „Јеретичке приче” – у *Књижевним новинама*, 22. августа 1950 – запретило је да овај склад између аутора и режима трајно наруши: до тада омиљени писац постао је предмет бруталне политичке кампање, осуда, претњи и исмевања; гостовања су му била отказивана, а на злослутан начин је, са уредником *Књижевних новина*, Душаном Костићем, био спроведен и на саслушање код ондашњег главног партијског идеолога, Милована Ћиласа. Осим негативних књижевних критика – прву од њих написао је Ћопићев ратни друг и блиски пријатељ, Скендер Куленовић – поднео је и неколико саркастичних и дубоко увредљивих памфлета, чији су аутори били политички активисти; један од њих, под насловом „Клеветничка сатира”, потписао је агитпроповач Душан Поповић, док је други, „Јунаштво Бранка Ћопића”, објављен анонимно те се и до данас идентитет његовог аутора може једино претпостављати.³ Сам Јосип Броз је део свог говора на Трећем конгресу

¹ Види: Радован Поповић, *Књижа о Ћопићу или њуи до мосиа* (Београд: СКЗ, 1994).

² Mladen Oljača, „Umesto pogovora ili apoteozu Branku Ćopiću”, у: Воја Марјановић, *Branko Ćopić, kazivanja saremenika* (Београд: Стручна књига, 1988), 147–150.

³ Преовлађује мишљење да је аутор овог текста Моша Пијаде, иако га Ћопић у писму писму Вељку Влаховићу спомиње као онога ко му је обећао подршку ако не и помоћ. Ни ауторски удео Милована Ћиласов у овом тексту није довољно расветљен: постоји више извора према којима је „Јунаштво Бранка Ћопића”

АФЖ-а посветио овом случају, а тај текст је, у целини, са описом реакција публике у заградама, такође, пренела дневна штампа. Покушавајући да се одбрани од тумачења за која је сматрао да су погрешна, Бранко Ћопић је, у истом периоду – од августа до октобра 1950. године – написао још неколико сатиричних прича, којима је непосредно одговарао на нападе, покушавајући да докаже своју политичку правоверност.

Заједно, ове књижевне критике, памфлети и приче чине грађу за његову „јеретичку аферу“.⁴

2.

Бранко Ћопић се, као сатиричар, ни пре „Јеретичке приче“ није ограничавао на критику представника „старог света“, али је то чинио на благ начин, из шаљиво-педагошке перспективе. Већ 1946, у збирци *Свети маџарац и групе њријовейке*, и 1949, у *Људима с рејом*, он је тематизовао примере извитоперавања и злоупотребе тековина Народноослободилачке борбе у пракси новоформиране народне власти, представљајући их из комичног угла, као пролазан проблем у замаху општег друштвеног напретка. Проналазио је начин да сваки од таквих заплета разреши са оптимизмом и да га закључи у растеређујућим, ведрим тоновима. Није другачије поступио ни у „Јеретичкој причи“.

Њен приповедач је оличења југословенског режима – једног министра, његовог помоћника, генерала и пар „крупних звијерки“ – представио у неформалним околностима, док у купаћим костимима дремају на тераси луксузне приморске виле; друштво им праве плиткоумна министрова свастика и покондирена супруга његовог помоћника. Док се они, уз сав улизички труд директора хотела, нескривено досађују, напети због помисли о могућностима напредовања у каријери, народ се на оближњој синдикалној плажи проводи одлично, о чему сведоче граја и весела вриска које до њих допиру. Министра и генерала морално искупљује то што им је међу привилегованима непријатно, те се до краја приче обојица

настало тако што је основном тексту, који је написао Моша Пијаде, хумористички призвак додао Милован Ђилас (Вунјас 1984: 15; Бошковић 1996: 143). И Душан Поповић је касније тврдио да је у „Клеветничкој сатири“ поступао „по директиви“, преносећи Ђиласове, а не сопствене оцене „Јеретичке приче“ (уп.: Поповић 2006).

Почетком 1952, Ђилас је сличан сценарио употребио и против Исидорине студије *Њејошу, књића најдубље оданосиш: у Борби се најпре појавио анонимни чланак који је позивао на хајку против угледне ауторке; стил и речник тог чланка, али и начин политичког интервенисања у питањима књижевности неодољиво нас подсећају на „Јунаштво Бранка Ћопића“.*

⁴ Новински прилози који чине „јеретичку аферу“ приложени су на крају овог рада, у хронолошком редоследу.

придружују колективном лику, народу; министра ће до синдикалне плаже, уз другарску шалу, спровести неки писац, „подругљивог шеретског лица”, у којем је лако препознати самог Ћопића.

У послератним приповедним збиркама које смо споменули, *Свети мајарац* и *Људи с рејом*, налазе се готово сви мотиви на којима почива и Ћопићева сатирична серија из 1950. године; то су сумња у буржоаске аспирације представника комунистичке власти („Незадовољници”, „Ђурино преображење”), користољубље и каријеризам („Седмак Чорокало”), моћ коју у новом друштву имају гласине и оговарања („Људи с репом”). Приметно је и да је оштра критика у овим причама, баш као и у „Јеретичкој”, ишла на рачун ситнијих представника власти, док су прави моћници остали неупитни, поуздана оличења партијских идеала; Ћопић је исти принцип – исмевање нижих експоната власти – примењивао и када је критиковао отеловљења старе Југославије, црквењаке уместо владика, чиновнике уместо министара и сл.

Једина тематска иновација „Јеретичке приче” састојала се, у ствари, у повезивању појава које су привукле сатиричареву пажњу – обнављања класног друштва – са совјетским социјалним моделом; писац се тиме послужио у карактеризацији негативних јунакиња, министрове свастике и супруге помоћника министра, које жале што тај модел у Југославији није заживео. И Скендер Куленовић и Душан Поповић су, у првим реакцијама на проблематичну причу, управо на то скренули пажњу – да је Ћопић кренуо у непознато, путевима критике „баћушкиног курса” у југословенском друштву.

Али да ли је то могао да буде повод за хајку на Ћопића?

У датом друштвеноисторијском контексту – када је, услед сукоба са Информбироом, на Голом отоку било највише кажњеника – чини се да је писање о совјетском утицају као појави која је друштву нанела одређене штете али је и превладана, било прихватљиво и пожељно. На то је рачунао и Ћопић: према његовим доцнијим сведочењима, очекивао је да ће „Јеретичка прича” наићи не само на подршку већ и на похвале од стране најутицајнијих руководилаца.⁵ У писму једном од њих, највероватније високом партијском функционеру Вељку Влаховићу, које је пронађено у пишевој заоставштини, Ћопић је исповедио да је имао храбрости да дирне у осетљиву тему економски привилегованих у новој власти зато што је веровао да ће „за критику ове врсте имати подршку и од Партије и од свих поштених и разумних људи у овој земљи.”⁶

⁵ Ćengić, 235.

⁶ Писмо је пронашао Василије Крестић, који је и претпоставио да је било намењено Вељку Влаховићу; нема података да је икада било послато. Цитирамо према: Пековић, 110–112.

Иако је Ћопић тврдио да за прототип никада није узимао једног човека – „мени је потребно да упознам велики број људи да бих могао да створим свог јунака”⁷, говорио је – ликови „Јеретичке приче” су у рецепцији повезивани са неким од најмоћнијих људи режима, пре свега, са Мошом Пијаде и Милованом Ђиласом; у аргументацију је укључивана и илустрација Зука Џумхура⁸, за коју се причало да приказује неку од њихових вила у Дубровнику. Тито је у споменутом говору таквим читањима дао за право, изјавивши да је Ћопићев „напад” био, у ствари, уперен против највишег државног руководства. Душан Костић је пак сведочио да су пишчеви прототипови били конкретни људи које је посматрао током летовања на Лападу, половином августа 1950⁹; оно што притом није споменуо јесте да је на Лападу своју вилу имао и Јосип Броз.

Оставимо ли по страни садржаје који су обележили рецепцију „Јеретичке приче”, међутим, и посветимо ли се самом њеном тексту, књижевноисторијским околностима и Ћопићевим аутопoетичким изјавама, претпоставка да писац није имао намеру да провоцира значајне политичке личности чини нам се сасвим прихватљивом.

Политички најпровокативнији део „Јеретичке приче”, у ствари, јесте сâм њен наслов: њиме се најављује идеолошки саблажњива садржина, односно да ће у причи која следи бити формулисано отпадништво од догме комунизма као новог облика религиозности. Важно је стога узети у обзир да то није било ауторско решење: Ћопићев наслов сатире био је „Одвојени круг”, док је синтагма „јеретичка прича” требало да остане у поднаслову; захваљујући уредничкој интервенцији Душана Костића, међутим, до тога није дошло.¹⁰ Стога не би требало да чуди што у самом тесту „Јеретичке приче” од субверзије и саблазни које наслов потенцира нема готово ништа: министар и генерал се придружују радном народу лака срца, док се министарски помоћник, услед сопствене, људске слабости – а не, дакле, услед искварености система – и даље заноси каријеристичким маштањима, која су искарикирана као безопасна;

⁷ Bunјас, 40.

⁸ Илустрације Зулфикара Зуке Џумхура у *Књижевним новинама* и у *Језу* допуњавале су, а највероватније и поoштравале значења Ћопићевих прича; на то су пажњу скретали и Душан Поповић и анонимни аутор „Јунаштва Бранка Ћопића”. „Судију са туђом главом”, на пример, прагио је цртеж уметника који балансира као акробата на жици, покушавајући да одржи равнотежу огромним пером; нарочито су занимљива лица у публици, од којих су нека брижна, а нека злурада. У средишту илустрације која прати „Ко с ђаволом приче пише” јесте перо као персонификација писца, које бежи пред руљом решеном да га каменује.

⁹ Marјanović, 59–62.

¹⁰ Dušan Kostić, „Sjećanje na *Jeretičku priču*”, у: Marјanović, 59–62.

само је пар брбљивих жена, двоструких аутсајдерки, остао да жали за „баћушкиним курсом”, са којим је југословенско друштво раскрстило.

У писму из заоставштине „Драги друже Вељко”, Ћопић је образложио своје мишљење да је сатирички требало „ударити по ономе кругу свастика, директора и разних пришипетљи, који се вјечито врзмају око наших руководилаца и лове у мутном.” Писац је, изгледа, веровао да слични полтрони „међу јавним и културним радницима” представљају главну опасност по друштво, из ситног користољубља кварећи изворно добар режим, и то тако што шире дезинформације, „иако то од њих *наша Партија ни у ком случају не тражи* [курзив В. Т.]”¹¹; из ове формулације проистиче да би ширење дезинформација по налогу партије било легитимно и морално неупитно.

Представљајући министра и генерала као „народске” људе који се због друштвеног статуса који им обезбеђују управљачке улоге ипак не преузносе, Ћопић је режим који је у њима оличен, а проистекао је из Народноослободилачке борбе, у ствари, изузео из предмета сатире; кривица је сваљена на несавесне појединце из малограђанског миљеа. Применом схеме сукоба ратничког и мирнодопског односно патријархалног и градског, друштвена критика садржана у „Јеретичкој причи” практично је до краја била неутралисана.

Проблем се, међутим, крио у семантичким могућностима назглед сасвим једноставне приче. Прва од њих подразумева да луксузно летовање генерала и министра значи да је „баћушкин курс” – истина само површински и без озбиљнијих последица – ипак инфилтриран у југословенски режим. Друга се односи на улогу која је њоме књижевности поверена у комунистичком друштву: писац је тај који, на крају приче, неколико заблуделих руководилаца изводи на прави пут.

Решења за које су се у погледу наслова определио Душан Костић и у погледу илустрације Зуко Џумхур значајно су допринели судбини „Јеретичке приче” у примарном контексту рецепције.

Остале Ћопићеве приче из разматране сатиричке серије неупоредиво су мање провокативне од тога. У свакој од њих, писац се, у ствари, посипа пепелом, покушавајући да се оправда пред јавношћу и да све увери у своју приврженост партији. Још експлицитније се притом одређује према Резолуцији Информбироа – на коју у „Судији са туђом главом” алудира као на одвајање југословенског једрењака од „непокретног замрзнутог ледоломца” – а

---

¹¹ Пековић, 111.

изјављује и да је, као писац, са својом сатиром „промашио”, погодивши „сасвим друге људе” („Ко с ђаволом приче пише”). Протагонисти ових прича – критичар Петар Мољац из „Судије са туђом главом”, чиновник Теофил из „Приче о Теофилу бојажљивом” и Којо Пекмезовић из „Грађанина сунцокрета” – везани су за културни модел старе Југославије и управо је то оно што их чини неспособнима да мисле критички, својом главом. Њопић им супротставља узорне комунисте, представнике власти нове Југославије, друга Стојана (у „Судији са туђом главом” и „Птичјем цвркутању”)¹² и приповедача Јована (у „Причи о Теофилу бојажљивом”); југословенско друштво описује пак као слободно и демократско, у којем критика цвета, „у министарству, и у синдикату, и уопште свуда”; сам министар прихвата друштвену критику, док је Теофил тај који не може да је поднесе, што се окончава на драстичан начин, његовим самоубиством.

Ефекти Њопићевих сатиричких прича, међутим, нису имали везе са ауторовим намерама: мало коме је, изгледа, било важно *шта је писац заиста хтео да каже*; режим је, из неког разлога, инсистирао на њиховом *појединачном* читању.

3.

Између „Јеретичке приче” објављене 22. августа 1950. и групе текстова који се могу сматрати реакцијом режима на Њопићево писање – где спадају чланци Душана Поповића, анонимног аутора и говор Јосипа Броза – штампаних последње недеље октобра исте године, протекла су пуна два месеца. То не значи да полемике око „Јеретичке приче” у међувремену није било већ да она није била вођена у медијима већ усмено, у јавности. За то има посредних доказа у Њопићевим чланцима из истог периода, као и у текстовима негативних критика и памфлета које је доцније побрао.

Скендер Куленовић је, на пример, у чланку „Истина и слобода”, који су *Књижевне новине* објавиле већ 29. августа 1950, настојао да багателизује појаву „Јеретичке приче”, упорно је називајући сличицом или цртицом. Истовремено је позивао Њопића да увиди своју грешку и да, заједно са читаоцима, буде критичан према

¹² Друг Стојан је у „Судији са туђом” главом описан као „велик ауторитет за питања из области умјетности”, а у „Птичјем цвркутању” као црномањаст, јаким обрва и оштрог погледа; у оба случаја разрешава спор у који је, без своје кривице, уплетен одан партијски човек. Иако смо несклони претпоставкама о прототиповима Њопићевих јунака, не можемо да се отмомо утиску да иза друга Стојана заиста стоји угледна личност тадашње власти, од које је писац очекивао подршку или помоћ, можда баш Вељко Влаховић, којем је, према процени Васиља Крестића, било упућено чувено писмо пронађено у пицшевој заоставштини.

импликацијама проблематичне приче; оставио је отвореном чак и могућност да је он друштво и режим напао несвесно, заведен магијом властитог израза. Све то посредно говори колико је Куленовић, у ствари, био забринут за безбедност и судбину свог пријатеља.¹³

У чланку „Отворени финале једне анонимне дискусије”, објављеном у истом часопису два месеца касније, Скендер Куленовић не спомиње ни Ћопићево име ни наслов његове приче: било је довољно да на њих алудира као на „причу коју знате”, што речитије од свега говори да је тема била у жижи јавности. Он се жали и да је на адресу редакције *Књижевних новина* стигло осам протестних и увредљивих писама – од којих је, како каже, пет анонимних или нечитко потписаних – чији су аутори негодовали због његове негативне критике „Јеретичке приче”, називајући га „адвокатом нове аристократске класе”.

Анонимни аутор „Јунаштва Бранка Ћопића”, чланка који је *Борба* објавила у два броја, 28. и 29. октобра 1950, експлицитно је посведочио да су Ћопићеве сатире наишле на широко одобравање читалаца и то не само међу припадницима „малобројне реакције” већ и међу „добронамерним градитељима социјализма” којима је, према његовим речима, „Ћопић успео да подвали” злоупотребом свог угледа или представљањем „детаља који су свима познати” као да су типични за систем. Изражавајући убеђење да ће такви убрзо променити мишљење (а потпуно је јасно да је овај текст са том намером, између осталог, био и писан), аутор „Јунаштва” је посредно открио да проблем није ни био у самој Ћопићевој причи већ у кретањима јавног мњења за које је она постала репрезентативна.

Из Брозовог обраћања окупљенима на Трећем конгресу АФЖ-а сазнајемо да је у јавности било негодовања и због чланка „Јунаштво Бранка Ћопића”, који је тумачен као ударац „по напредним писцима”. Броз је, међутим, те тврдње одлучно негирао, стајући на страну анонимног аутора споменутог текста: „Ономе ко је погријешо”, казао је Броз, не изговарајући притом име аутора „Јеретичке приче”, „има право да се каже у штампи да је неправилно то што ради. [...] Такву сатиру ми нећемо дозволити и нећемо је оставити без одговора.”

---

¹³ Има мишљења да је Ћопићева прича „Судија са туђом главом” настала као непосредна реакција управо на овај Куленовићев текст. Чињеница је, међутим, да се Ћопић, у писму „Драги друже Вељко”, с нешто горчине, али ипак позитивно изјаснио о Куленовићевој критици као принципијелној; на њу ће непосредно алудирати тек у поднаслову „Пгичјег цвркутања”, које је одредио као „забилешке из бабје перспективе”.

Конгрес на којем је Јосип Броз ове речи изговорио одржан је у Загребу, 28. и 29. октобра, дакле, у исто време када је *Борба* објављивала малициозно „Јунаштво Бранка Ћопића”. Штампање маршаловог говора дан касније, 30. октобра, у истом дневном листу, означило је крај серије партијских одговора на „Јеретичку причу”, а самим тим и расплет „афере”.

4.

Занимање јавности за „Јеретичку причу” било је, дакле, огромно: Вера Делибашић је, неколико година касније, изнела податак да је примерак *Књижевних новина* у којем је она била одштампана испод руке на улицама Сарајева био продаван за чак хиљаду динара, док му је редовна цена била је свега три. Управо је то, а не ауторове намере, било оно због чега је Ћопићева прича постала опасна по режим.

Према пишевом сведочењу, Милован Ђилас му је, током са слушања до којег је дошло одмах по објављивању приче, замерио то што је њоме, наводно, покварио пријатно изненађење: „Сазнао си да Партија припрема акцију против привилегија, па сад, да испаднеш храбар, опалио први. Ти си као онај борац у рову који, не чекајући, опаљује први и тако открива положај!”¹⁴ Деценијама касније, Ђилас је ову верзију догађаја потврдио, покушавајући истовремено да умањи или пре да ублажи улогу коју је сам у њему одиграо: „С Бриона су севале муње против Ћопића, које сам на једвите јаде ублажио предлогом да разговарам с Ћопићем. [...] Објаснио сам Ћопићу да нам омета, јурећи пред руду, извођење демократизације.”¹⁵

Куленовић и Поповић су, у текстовима објављеним последње недеље октобра у *Књижевним новинама*, безмало истим речима, алудирали на извесну уредбу Савезне владе која је њиховом писању претходила: „Ћопић је ударио на оне који се боре против [...] привилегија, иако је то вероватно први случај у историји да их неко сам себи одузима, добровољно и свесно”, пише Поповић у чланку „Клеветничка сатира”; „Побогу човјече, каква вам је то каста која сама себи онемогућава кастинске привилегије,” каже Куленовић у „Отвореном финалу”.

Занимљиво је да у овом контексту оба аутора о Ћопићевим сатирама говоре уопштено, као о књижевној појави, а не као о серији појединачних прича које су објављиване од 22. августа до

¹⁴ Ćengić, 264.

¹⁵ Bunjac, 45.

21. октобра 1950. године; на тај начин, они су створили утисак да је споменута уредба овим текстовима претходила, што у ствари није био случај.

Анонимни аутор „Јунаштва Бранка Ћопића” овој теми се нај-енергичније посветио, откривајући притом и највише детаља о позадини догађаја: он је причу „Ко с ђаволом приче пише” довео у непосредну везу са писмом о борби за штедњу, за правилно снабдевање и расподелу, које је Централни комитет упутио партијским организацијама 13. октобра 1950, четири дана пре него што је сама та прича била објављена:

Зар тај тако проницљиви, оштроумни и шеретски, у најскривеније дубине „наших душа” продирући дух није разумео то писмо, или га је наопако разумео као да то ЦК спроводи његову линију, како би се дало закључити по карикатури његовог сабрата Џумхура, која илуструје причу о ђаволу, или он одбија да разуме, на тај начин се претварајући у клеветника најодлучнијих иницијатора борбе против тих [негативних – прим. В. Т.] појава.

Ћопићево *непријатељство* аноним, дакле, проналази у томе што се он, својом причом, у очима народа, ставља испред партије, дозвољавајући себи да пре или, чак, независно од државног врха, реагује на негативне друштвене појаве, на тај начин *чинећи се* јунаком.

Међутим, споменута уредба претходила је једино сатири „Ко с ђаволом приче пише”, последњој из Ћопићеве разматране серије. Њено доношење било је, по свему судећи, изнуђено незадовољством у јавности којем је објављивање „Јеретичке приче” било у средишту, као његов својеврстан симбол или катализатор. С друге стране, оно је омогућило да се на „јеретика” коначно излије гнев који се, недељама пре тога, накупљао међу члановима државног и партијског врха.

5.

Основни циљ Ћопићевих критичара био је да „Јеретичкој причи”, из перспективе соцреалистичког „критеријума стварности”, порекну истинитост: једногласно су и безмало истим речима истичали да је у њој тематизована друштвена стварност која не постоји, односно да је њен писац или злонамерни лажов или занесењак у заблуди.

Куленовић, на пример, позива читаоце да вредност „Јеретичке приче” испитају поређењем њене садржине са сопственим свако-

дневним искуством: „Зна ли ико од вас ма и један такав случај да је неко преко министрове свастике постао данас министар и може ли се то код нас уопште десити?” Залажући се за вулгарно-материјалистички начин читања, он тврди да је Ћопић злоупотребио уметничку слободу тако што није подржао партијско руководство у класној борби у којој оно, наводно, с „невјероватном упорношћу” истрајава. На тај начин, Куленовић имплицира да је партијско руководство извор истине, а да је задатак књижевника да тој истини служи. Распоред друштвених улога које имају писац и министар тиме је, у односу на „Јеретичку причу”, био, у ствари, обрнут.

Анонимни аутор „Јунаштва Бранка Ћопића” и у овом погледу је отишао најдаље: предмет сатире, према његовим речима, може да буде једино „десна реакција и лева контрареволуција”, јер је критика народне власти исто што и „удар на темеље социјалистичке демократије”. У том контексту, он конструише појам социјалистичке сатире, која би требало да буде „усмерена на подршку новог, социјалистичког, а против старог, капиталистичког” друштва. Стога аноним, као и пре њега Душан Поповић, Ћопићевим текстовима негира сатиричност: „То није сатира. Само прљав памфлет.”

Разлоге за овакав пишчев „промашај” критичари проналазе у његовој недовољној идеолошкој изграђености: Ћопић је иначе хвале вредну намеру – да о одређеним друштвеним проблемима говори у контексту сукоба Комунистичке партије Југославије са Информбироом – извео, по Куленовићевим речима, из „бабје перспективе”, односно, по Поповићу, „својеглаво-оригиналним тумачењима друштвених појава”. Једино што је на тај начин постигао су, према речима анонима, „штеточинско критизерство” и „малограђанска разулареност”, које су га претвориле у посредника и подстрекача „повампиривања реакционарних буржоаских схватања”, односно, по Титовим речима, у онога који је „заглибио”.

Једини пажње вредан текст који се тицао „јеретичке афере”, а објављен је након Брозовог говора јесте „Јерес Бранка Ћопића”, који је написао Велибор Глигорић, а *Књижевне новине* објавиле пред крај новембра 1950. године. У њему се идеолошка неизграђеност пишчева доводи у непосредну везу са спонтаном природом његове нарације, која настаје „на крилима вица”, као „лакомислена игра духа”; због тога је Ћопић у проблематичној причи „проговорио језиком Бен-Акибе из 1906”, за јунаке доводећи таште и госпође министарке, а не језиком прогресивног социјалистичког књижевника.

Са становишта поетике доктринарног типа социјалистичког реализма, Глигорићеве замерке биле су суштинске: естетика је могла да буде аргументована или оспорена једино из идеолошке

перспективе. Стога Ћопићева *партијаност* није довођена у питање само као етички проблем – због чега су му претиле одређене казнено-поправне мере – већ и као естетички критеријум који његова прича није задовољила, због чега јој је уметничка вредност и порекнута.

6.

Други циљ ових текстова била је морална осуда личности Бранка Ћопића, односно уништење угледа који је он до тада имао у јавности.

Душан Поповић посредно представља аутора „Јеретичке приче” као покварењака и пијаницу, кукавицу која се крије иза партије, „у пози некаквог литерарног првоборца за развитак социјалистичке демократије”, као лицемера који наступа „с једне ситнобуржоаске идејне платформе [...] да себи извојује извесне позиције”. Иако се на „Јеретичку причу” обрушава са великом оштрином, Поповић истовремено настоји да умањи њен значај, не признајући јој ни статус уметничког дела које је покренуло било какву полемику.

Анонимни аутор „Јунаштва Бранка Ћопића” представља писца као карикатуру народног хероја, чиме имплицира да је у ондашњој јавности његово сатиричко иступање тумачено као одважно и вредно поштовања. Аноним је нарочито оштар према ауторовој употреби појмова из теолошке литературе, „јерес” и „јеретик”, који су имали позитиван етички предзнак, као изрази слободољубља и одважности¹⁶, што је улога којој Ћопић, по његовом мишљењу, није дорастао: „Он се вара ако мисли да је јеретик”, тврди аутор овог текста, „јер нити он хоће да врати једно учење у његову праву колотечину нити да га унапреди. Он вуче назад као сваки реакционар, као распуштени малограђанин који не зна да се снађе у компликованим односима садашњице”¹⁷.

Најефектнији начин на који аутор „Јунаштва” опањава писца јесте препознавање Ћопићеве биографске личности у улози скривеног или имплицитног протагонисте сатиричних прича из ове серије; он то чини на убедљив начин и са много презира. У лику

---

¹⁶ Исте појмове је, коју годину касније, за себе везивао Милован Ђилас, „помало хвалисаво [...] пишући о себи.” Према: Goran Miloradović, „Ljudi na strateškim mestima: uzroci, posledice i smisao sukoba Josipa Broza Tita i Milovana Đilasa na Trećem (vanrednom) plenumu CK SKJ 1954. godine” u: *Tito – viđenja i tumačenja: zbornik radova* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije; Arhiv Jugoslavije, 2011), 224.

¹⁷ Занимљиво је да аутор „Јунаштва Бранка Ћопића” ниједну реч није утрошио на правдање *вере* (комунистичке идеологије) у односу на коју је Ћопићева прича, барем својим насловом, субверзивна; указујући на сложеност друштвеног тренутка, он посредно констатује постојање кризе те вере.

писца „подругљивог, шеретског лица” из „Јеретичке приче”, на пример, он препознаје Ћопића и то по детаљу „млађења” хонорара; чак тврди да је сатиричарев „напад” на министарског помоћника мотивисан управо том његовом примедбом (као да један књижевни лик може да има мисли осим оних које му додели аутор), а не неким „вишим разлозима”. Каже, затим, да је Ћопић у лику младог перспективног писца из „Судије са туђом главом” самога себе нахвалио, док у чланку друга Јована, који је предмет „Приче о Теофилу бојажљивом” види баш „Јеретичку причу”.

Ниједна од теза овог анонимног критичара, међутим, није неутемељена: ове приче јесу настајале као реакција на конкретне догађаје који су се, на разне начине, преламали у животу њиховог аутора; оне су Ћопићеве реплике у дијалогу чију „другу страну” ми данас не чујемо. Аноним то окреће против писца, интерпретирајући приче искључиво у контексту његовог приватног живота, претпостављене сујете и ниских побуда.

Ефекти таквог „критичког поступка” заиста су убитачни: Ћопић је представљен као глупи и неумерени хвалисавац који превеличава сопствени значај и „разбарушено [се] испрсава као друштвени спасилац који се јавио у дванаестом часу”, уображавајући „да је он тај који је увео критику негативних друштвених појава у нашој земљи” и „анђео спаситељ” представника народне власти отуђених од народа.

Аноним му, истовремено, и прети: „У Ћопићу се мешају разна осећања: страх од сопственог јунаштва, *од зашезања у жеџа које би једној дана моћло да љукне* [курзив В. Т.], и дрско јуначење да се растера страх.”

Строго узев, анонимни аутор „Јунаштва” једини је критичар који је Ћопићевим причама дао одређено тумачење, актуализујући њихов садржај. Међутим, његова интерпретација је манипулативна: она не полази од намера ни Ћопића као аутора нити прича као предмета естетске валоризације већ од друштвенopolитичке свакодневице у коју настоји да их смести и да их њоме објасни; његов циљ није да разуме ове сатире већ да омаловажи њиховог аутора, компромитујући не само његове добре намере већ и саму појаву друштвенокритичке књижевности.

У делу говора одржаног на Трећем конгресу АФЖ-а који је посветио овој теми, Јосип Броз је изређао најтеже оптужбе на рачун Бранка Ћопића, тврдећи да он „није добронамјеран” и да је „изнио неистину [...] једну ствар која је просто немогућа”, како би не само опањао највише руководство већ и „слистио” друштво у целини: „Он је јасно казао шта је и ко је [...] инструмент у рукама реакције, а индиректно и у рукама Информбироа.” Закључујући овај

низ оптужби, с обзиром на њихову врсту и тежину, парадоксалним обећањем – „Не треба се бојати да ћемо га ми због тога што је он то покушао хапсити” – Броз ипак изриче пресуду Бранку Ћопићу:

Такви наши умјетници не могу уживати симпатије нити руководећих људи нити наших народа. (Једнодушно одобравање.) Не могу, без обзира какве су биле њихове заслуге. [...] Његова је ствар да увиди своје гријешке и да крене путем којим иду наши социјалистички књижевници. (Аплауз.)

Има мишљења да је аутор „Јеретичке приче” био поштеђен због популарности коју је уживао; из ове перспективе се чини да је баш због те популарности и био кажњаван. Поднео је оно што је режиму у том тренутку било потребније од његовог затварања на Голом отоку: неко заслужан, истакнут и вољен попут Бранка Ћопића био је, јавно и тајно, застрашиван, грђен и понижаван, како би свима, тада и у будућности, послужио као пример и опомена.

7.

Према сведочењима Бранка Ћопића и његових савременика, вишемесечно кажњавање које је након „јеретичке афере” уследило подразумевало је неку врсту пишчеве изолације, увредљивог игнорисања и низ ситних пакости; дојучерашњи пријатељи, саборци и рођаци привремено су му окренули леђа, „раскринкавајући” га чак и у родним Хашанима, по директиви¹⁸, која је била почетак и крај сваког морала. Душан Костић се сећао да је у Клубу књижевника, где је Ћопић до тада био „радо виђен гост и увијек опседнут људима”, сада „сједио сам-самцат”, а Димитрије Бјелица да је, након текстова у *Борби*, чак и телефон престао да му звони.

У *Керемџуху* је 4. новембра објављена карикатура „Ко с ђаволом приче пише...”, чији је аутор Ото Рајзингер, само две недеље раније, илустровао Ћопићеву причу „Грађанин сунцокрет”. Овога пута, под утиском „Јунаштва Бранка Ћопића”, Рајзингер је јавно пониженог писца приказао док од страха или чуђења пада на леђа; на његов идентитет је указао посредно, расутим рукописима „Јеретичке приче” и обореном флашом жестоког пића. Оно што је књижевника довело у такву неприлику јесу маскирани реакционари, откривени сиглом „ИБ кулак”, уобичајеној у ондашњим Рајзингеровим карикатурама, који му подругљиво довикују: „Хи, хи, хи, тај ђаволчић, то смо ми!...”

¹⁸ Čengić, 116.

С обзиром, међутим, на тежину оптужби са којима се Ћопић суочавао, „јеретичка афера” се по њега, у ствари, добро завршила: без физичке тортуре, робије, чак и без избацивања из Комунистичке партије.¹⁹ Ни у материјалном погледу није трпео: сведоци тврде да је у то време „почео да прима повеће суме новца које је тада мало ко имао”. У „Сјећању на Јеретичку причу” Душан Костић је навео да му ни самом није јасно како је тако „јевтино прошао: једно или два врло *коректна* саслушања, *без њосљедица* [курзив В. Т.]”.²⁰

За све то време, истина, Ћопић је био праћен и прислушкиван; он је једини писац са досијеом у Градском комитету Савеза комуниста Београд, а наводно је и Удба водила један, пуних седамнаест година. Полицијским структурама, Бранко Ћопић је могао да буде занимљив и због људи међу којима се кретао, повезујући југословенске са совјетским културно-политичким круговима.

Ако је пак судити према одликовањима, признањима и почастима, „јеретичка афера” Бранку Ћопићу није нашкодила: добио је све најзначајније књижевне награде – Октобарску већ 1956, Нинову 1958, Седмојулску 1969, а Његошеву и Награду Авноја 1972 – постао је дописни члан Српске академије наука и уметности 1965, а редовни 1968. године; од његових *Сабраних дела* у дванаест књига из 1979. продато је чак 33 хиљаде комплета.

Као сатиричар, Бранко Ћопић је у потпуности рехабилитован у *Антологији савремене српске сатири* (1970) Мирослава Егерића, у којој је „Јеретичкој причи” припало прво, почасно место.

ИЗВОРИ ЗА „ЈЕРЕТИЧКУ АФЕРУ”

хронолошким редом

Ћопић, Бранко. „Јеретичка прича”. У: *Књижевне новине*, 22. 8. 1950.

Куленовић, Скендер. „Истина и слобода: неколико мисли поводом Ћопићеве *Јеретичке приче*”. У: *Књижевне новине*, 29. 8. 1950.

Ћопић, Бранко. „Судија с туђом главом”. У: *Књижевне новине*, 9. 9. 1950.

Ћопић, Бранко. „Птичје цвркутање: забиљешке из ’бабје перспективе’”. У: *Књижевне новине*, 23. 9. 1950.

Ћопић, Бранко. „Ријеч-двије о сатири”. У: *Књижевне новине*, бр. 41, 10. 10. 1950.

Ћопић, Бранко. „Прича о Теофилу бојажљивом”. У: *Књижевне новине*, бр. 42, 17. 10. 1950.

Ћопић, Бранко. „Ко с ђаволом приче пише”. У: *Јез*, 21. 10. 1950.

¹⁹ Ћопић је привремено био искључен из партије деценију касније, након *Глухој баруџи* и интервјуа гласилу совјетских књижевника, *Литературнаја газета*, у којем је оптужио југословенске модернисте за некритичко подражавање западњачког културног модела.

²⁰ Marjanović, 59–62.

- Ćopić, Branko. „Građanin suncokret”. У: *Kerempuh*, 21. 10.1950.
- Куленовић, Скендер. „Отворени финале једне анонимне дискусије”. У: *Књижевне новине*, бр. 43, 24. 10. 1950.
- Поповић, Душан. „Клеветничка сатира”. У: *Књижевне новине*, бр. 43, 24. 10. 1950.
- „Јунацићво Бранка Ћопића”. У: *Борба*, 28. и 29. 10. 1950.
- Тито, Јосип Броз. „Трећи конгрес АФЖ”. У: *Борба*, 30. 10. 1950.
- Rajzinger, Oto. „Ко s đavolom griče piše” (karikatura). У: *Kerempuh*, 4. 11. 1950.
- Поповић, Душан. „О слободи књижевног стварања”. У: *Књижевне новине*, 14. 11. 1950.
- Глигорић, Велибор. „Јерес Бранка Ћопића”. У: *Књижевне новине*, 21. 11. 1950.
- Ћопић, Бранко. „Прастари обрачун”. У: *Књижевне новине*, 12. 12. 1950.

ЛИТЕРАТУРА

- Ћопић, Бранко. *Свети мајарац и грује њриче*. Београд: Савез удружења новинара ФНРЈ, 1946.
- Ћопић, Бранко. *Људи с рејом: хумореске*. Београд: Савез удружења новинара ФНРЈ, 1949.
- Bunjac, Vladimir. *Jeretički Branko Ćopić 1914–1984*. Београд: Narodna knjiga, 1984.
- Čengić, Enes. *Ćopićev humor i zbilja 2*. Zagreb: Globus, 1987.
- Marjanović, Voja. *Branko Ćopić, kazivanja savremenika*. Београд: Stručna knjiga, 1988.
- Бошковић, Велизар. *Сведок епохе. Казивања Душана Косићућа*. Београд: Књижевне новине, 1996.
- Пековић, Ратко. *Суданије Бранку Ћопићу (1950–1960)*. Бања Лука – Београд: Књижевни атеље – ДМП, 2000.
- Поповић, Душан. *Лейојис о Влаовићима*. Нови Сад: Агенција МИР, 2006.
- Кољевић, Светозар. „Бранко Ћопић: крајишки витез тужног лика”, 125–142. У: *Одјеци речи*. Београд: Службени гласник, 2009.
- Miloradović, Goran. „Ljudi na strateškim mestima: uzroci, posledice i smisao sukoba Josipa Broza Tita i Milovana Đilasa na Trećem (vanrednom) plenumu CK SKJ 1954. godine” у: *Tito – viđenja i tumačenja: zbornik radova* (Београд: Institut za noviju istoriju Srbije; Arhiv Jugoslavije, 2011), 199–231.

Др Весна Тријић
Народна библиотека Србије, Београд
trijicvesna@gmail.com